

ЦИВІЛЬНЕ Й ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

Бобрик В.І.,

завідувач науковим відділом Науково-дослідний
інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України,
кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СПІВВІДНОШЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТЬ «ВИД І ПОРЯДОК СУДОЧИНСТВА» ТА «ПРАВИЛА ПРОВАДЖЕННЯ» В ЦИВІЛЬНОМУ І ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСАХ

В статті досліджується питання співвідношення понять процесуальної форми, виду судочинства, провадження, правил і порядку в межах цивільного і господарського судочинства як окремо, так й в межах всього правосуддя в цілому. Обґрунтовується висновок, що цивільне і господарське судочинство є самостійними порядками здійснення правосуддя і для їх розмежування правильним буде застосування терміна «порядок». Також обґрунтовується, що поділ цивільного судочинства на види (на окремі провадження) зумовлено матеріально-правовою природою справ та процедурними особливостями їх розгляду, що вказує на спеціальні «правила» розгляду певних категорій справ в межах єдиного цивільного судочинства.

Ключові слова: правосуддя, процесуальна форма, цивільне і господарське судочинство; вид судочинства; провадження; порядок, правила, термінологія, уніфікація.

В статье исследуется вопрос соотношения понятий процессуальной формы, вида судопроизводства, производства, правил и порядка в пределах гражданского и хозяйственного судопроизводства как в частности, так и в пределах всего правосудия в целом. Обосновывается вывод, что гражданское и хозяйственное судопроизводство являются самостоятельными порядками осуществления правосудия и для их разграничения правильным будет применение термина «порядок». Также обосновывается, что разделение гражданского судопроизводства на виды (на отдельные производства) обусловлено материально-правовой природой дел и процедурными особенностями их рассмотрения, что указывает на специальные «правила» рассмотрения определенных категорий дел в рамках единого гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: правосудие, процессуальная форма, гражданское и хозяйственное судопроизводство; вид судопроизводства; производство; порядок, правила, терминология, унификация.

The article investigate the question of the relation of concepts procedural form, the type of procedure, rules and procedures within the civil and commercial litigation in particular, as well as within the entire justice system in general. Article substantiates a conclusion that the civil and commercial proceedings are independent procedures for justice and for their differentiation will be the use of the term «order». Also, is substantiated that the division of civil proceedings for the types (for individual production) due to the substantive nature of cases and procedural the peculiarities of their consideration, which indicates that special «rules» of consideration certain categories of cases in a single civil proceedings.

Key words: justice, procedural form, civil and commercial litigation; type of proceedings; proceeding; the procedure, rules, terminology, unification.

Актуальність проблематики. Будь-які фундаментальні наукові дослідження мають починатися із визначення понятійно-категоріального апарату, який застосовується в тій чи іншій галузі знань. Необхідність в таких дослідженнях має й наука цивільного процесуального права, адже без чіткого визначення основних понять і

категорій, розуміння змісту основних процесуальних інститутів неможливо вести мову про оптимізацію цивільного процесуального регулювання, уніфікацію процесуального законодавства, створення загальних стандартів відправлення правосуддя. А це вимагає, в першу чергу, як слушно зауважує С.С. Бичкова, приведення до внутрішньої смислової єдності та узгодженості процесуальної термінології [1, с. 105]. Зазначена мета досягається за допомогою теоретико-методологічних підходів до розуміння змісту окремих процесуальних понять. Питання уніфікації процесуальної термінології вже давно порушуються науковцями [2, с. 141], але останнім часом ці питання набувають все більшої актуальності у зв'язку із існуванням в Україні трьох процесуальних кодексів (ЦПК, КАС, ГПК), які фактично становлять єдине цивілістичне судочинство, а тому вчені-процесуалісти всіляко намагаються обґрунтувати необхідність уніфікації наявної в цих Кодексах процесуальної термінології. Але увага науковців зосереджується переважно на окремих процесуальних інститутах (наприклад, «відкриття провадження» за ЦПК і ГПК та «порушення справи» за ГПК; «забезпечення доказів» за ЦПК і КАС та «запобіжні заходи» за ГПК; «провадження у справі до судового розгляду» за ЦПК і «підготовче провадження» за КАС та «підготовка матеріалів до розгляду в першій інстанції» за ГПК, та багато інших прикладів). Разом з тим, всі зазначені процесуальні інститути є складовими нормами відповідних видів судочинства, їх правил і порядків проваджень. І саме ці головні, первісні процесуальні категорії – «вид і порядок судочинства» та «правила провадження» – не мають єдності законодавчого і наукового розуміння, адже законодавець застосовує терміни «порядок» і «правила» як щодо поняття судочинства, так й щодо поняття провадження, яке є складовим відповідного виду судочинства. А відтак, саме дослідження цих аспектів має стати основою створення теоретико-методологічного підґрунтя уніфікації термінології окремих процесуальних інститутів та галузей процесуального права.

Ступінь наукової розробки. Питання цивільного процесуального регулювання, його оптимізації і уніфікації, уніфікації процесуальної термінології, вдосконалення цивільної процесуальної форми в цілому в тій чи іншій мірі розглядалися українськими та російськими вченими, що досліджували теоретичні питання цивільного процесу (О.А. Беляневич, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, В.М. Жуйков, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, С.А. Курочкін, Н.А. Рассахатська, І.В. Решетнікова, Т.В. Сахнова, В.І. Тertiшніков, Г.П. Тимченко, В.І. Тertiшніков, М.К. Треушников, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, Н.А. Чечіна, М.І. Штефан, М.С. Шакарян, В.В. Ярков та ін.). Водночас в юридичній літературі без чіткої відповіді залишається теоретичне питання співвідношення понять процесуальної форми, виду судочинства, провадження, правил і порядку в межах цивільного і господарського судочинства окремо, а також в межах всього правосуддя в цілому, адже зазначені терміни позначають різні за змістом і функціями процесуальні явища, тому їх ототожнення чи неправильне розуміння призводить до порушення цілісності цивільної процесуальної форми в цілому, породжує невизначеність наукової термінології.

Мета статті. Дослідження співвідношення зазначених процесуальних категорій, виявлення неточності в законодавчих формулюваннях та вироблення єдиного наукового підходу в розумінні цих понять й ставить за мету наша стаття.

Виклад матеріалу. Порушена нами проблема має законодавче підґрунтя. Так, зокрема, у частині першій статті 15 ЦПК України законодавець застосовує щодо поняття цивільного судочинства термін «порядок», зазначаючи, що «Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо: ...». У частині першій статті 3 ЦПК

України також вживається термін «порядок» по відношенню до цього Кодексу, де зазначається – «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду...». Водночас у пункті 3 частини першої статті 15 ЦПК України законодавець поняття судочинства позначає іншим терміном – «правилами», зазначаючи – «... крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства». Далі, в частині другій статті 15 ЦПК України щодо поняття цивільного судочинства також застосовується поняття «правила», зазначаючи, що «Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства». Термін «правила» вживаються й в інших статтях ЦПК України по відношенню до видів судочинства (наприклад, стаття 16 ЦПК України).

Поряд із застосуванням в окремих статтях терміна «порядок» для позначення виду судочинства (цивільного чи іншого виду судочинства), ЦПК застосовує термін «порядок» щодо видів провадження, зазначаючи – «Суди розглядають справи, визначені у частині першій цієї статті, в порядку позовного, наказного та окремого провадження». (частина третя статті 15 ЦПК України).

Водночас інші статті ЦПК України термін «порядок» застосовують, коли необхідно зробити посилання, яким законом або нормою закону регулюється відповідний механізм або відповідні процесуальні дії.

ГПК України теж термін «порядок» застосовує щодо видів провадження в межах господарського судочинства, зазначаючи – «Господарські суди вирішують господарські спори у порядку позовного провадження, передбаченому цим Кодексом. Господарські суди розглядають справи про банкрутство у порядку провадження, передбаченому цим Кодексом, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (стаття 4-1 ГПК України)». Хоча ця стаття й має назву «Форми судового процесу», вона стосується саме проваджень. Разом з тим, термін «правила» вживається в ГПК України для позначення окремих процесуальних інститутів. Наприклад: «Справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності...» (ст. 17 ГПК України); «Висновок судового експерта для господарського суду не є обов'язковим і оцінюється господарським судом за правилами, встановленими статтею 43 цього Кодексу» (стаття 42 ГПК України); «Подання зустрічного позову провадиться за загальними правилами подання позовів» (стаття 60 ГПК України) та ін.

Отже, ми бачимо непослідовність законодавця у використанні термінів «порядок» і «правила» та позначення в багатьох випадках цими термінами одних й тих самих процесуальних явищ, що є неприпустимим з огляду на зміст цих юридичних категорій. З'ясування змісту цих юридичних категорій варто починати із з'ясування юридичної категорії «цивільна процесуальна форма».

Так, виходячи з аналізу наявних у юридичній літературі визначень процесуальної форми, Н.О. Рассахатська дійшла висновку: процесуальна форма, будь її змістом сукупність правил, вимог, умов, в кінцевому підсумку регулює послідовність здійснення процесуальних дій, виступаючи в такий спосіб процесуальним порядком, регламентом діяльності щодо розгляду і вирішення цивільних (кримінальних) справ [3, с. 137]. За твердженням Т.В. Сахнової, процесуальна форма визначає порядок і послідовність здійснення діяльності щодо захисту прав та законних інтересів у суді, є невід'ємною, іманентною ознакою правосуддя [4, с. 59]. С.В. Васильєв зазначає, що цивільна процесуальна форма – послідовний визначений нормами цивільного

процесуального права порядок розгляду й вирішення цивільної справи, який включає певну систему гарантій [5, с. 24].

Отже, впливає, що термін «порядок» означає порядок розгляду й вирішення цивільної справи та є цивільною процесуальною формою. В свою чергу, як слушно зауважують вчені-процесуалісти, порядок розгляду і вирішення цивільних справ є формою здійснення правосуддя в цивільних справах і становить цивільний процес (судочинство) [6, с. 33]. Цивільне судочинство також розглядається як врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду, що здійснюється в установленому законом порядку і визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав, обов'язків і цивільних процесуальних дій суду і учасників процесу з їх реалізації [7, с. 56].

Таким чином, необхідно зробити висновок, який в юридичній літературі ніким не заперечується, що термін «порядок» має застосовуватись щодо поняття цивільного судочинства. Крім того, як відомо, поняття «порядок» ототожнюється з поняттям «форма». При цьому, правосуддя, як самостійна галузь державної діяльності, здійснюється у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. Тобто цивільне і господарське судочинство є самостійними «порядками» здійснення правосуддя. Отже, для розмежування категорій «цивільне судочинство» і «господарське судочинство» правильним буде застосування терміна «порядок». А відтак, саме з огляду на цей порядок судочинство поділяється на види – цивільне і господарське.

Далі спробуємо з'ясувати співвідношення терміна «правила» із видами судочинства та провадженнями. Так, В.В. Комаров зазначає, що наявна конструкція цивільного процесу первинно визначається тим, що він є системою судових проваджень, а судові провадження утворює онтологічний склад судочинства [8, с. 9-10]. Отже, впливає, що цивільне судочинство (щодо якого, як ми встановили, варто застосовувати термін «порядок») складається із системи судових проваджень.

При цьому, вчені-процесуалісти визначають провадження як систему цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою (розгляд і вирішення цивільної справи) [9, с. 11]. Провадженнями також іменуються специфічний процесуальний порядок розгляду справ, які об'єднані у певні групи, що визначається залежно від правової природи спору та вимог заявника чи позивача [10, с. 56-57].

Провадження цивільного процесу – специфічна конструкція, морфологічна модель розгляду цивільної справи, що відбиває предметну характеристику цивільного судочинства з точки зору матеріально-правової природи справ, що розглядаються, специфіку доказування фактів як юридико-фактологічної основи справи та результатів розгляду справи, які відбиваються у процесуальних актах – документах [11, с. 44].

Провадження цивільного процесу ще називають видами цивільного судочинства. Слід відмітити, що саме Д.М. Чечотом вперше була зроблена спроба теоретичного обґрунтування поняття «вид цивільного судочинства» як порядку розгляду передбачених в законі і поєднаних в певні групи цивільних справ в суді 1-ої інстанції, який обумовлюється матеріально-правовою природою справ, що входять в групу, та характеризується самостійними засобами і способами захисту прав і інтересів, а також похідними з цього особливостями судової процедури [12, с. 11].

Такими видами цивільного судочинства є позовне, наказне та окреме провадження. З положень ЦПК України впливає, що поділ цивільного судочинства на види (на провадження) зумовлено матеріально-правовою природою справ та

процедурними особливостями їх розгляду. Тобто мова йде про спеціальні "правила" розгляду певних категорій справ в межах єдиного цивільного судочинства.

Висновки. Отже, можна сформулювати бачення структури цивілістичного правосуддя. Так, цивілістичне правосуддя здійснюється у формі цивільного та господарського судочинства, які є відповідними видами правосуддя, а їх розмежування здійснюється залежно від порядку відповідного виду судочинства, що визначається відповідним процесуальним кодексом. В свою чергу, як цивільне судочинство, так й господарське судочинство, в своїй структурі має свої самостійні види судочинства залежно від матеріально-правових критеріїв, які є відповідними провадженнями (позовним, наказним, окремим – за ЦПК та позовним і провадженням у справах про банкрутство – за ГПК). Ці провадження диференціюються на види саме залежно від певних правил, що визначають особливості розгляду тієї чи іншої групи справ. Саме такий єдиний підхід до розуміння зазначених процесуальних категорій має бути взятий за основу при виробленні подальших шляхів уніфікації процесуального законодавства та оптимізації цивілістичного правосуддя в цілому.

Список використаних джерел:

1. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні: монографія / О. А. Беяневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова та ін.; за заг. ред. В. І. Бобрика. – К.: Ред. журн. "Право України", 2013. – 172 с.
2. Бабаев В. К. Советское право как логическая система: Учебное пособие / В. К. Бабаев. – М., 1978. – 212 с.
3. Рассахатская Н. А. Пределы гражданской процессуальной формы / Н. А. Рассахатская // Правоведение. – 1996. – № 3 (214). – С. 137–144.
4. Сахнова Т. В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты / Т. В. Сахнова // Вестник гражданского процесса. – 2011. – № 1. – С. 54–65.
5. Васильев С. В. Гражданский процесс: Учебное пособие. Издание второе, дополненное / С. В. Васильев. – Х.: ООО «Одиссей», 2007. – 512 с.
6. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.
7. Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
8. Комаров В. В. Окреме провадження: монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 312 с.
9. Тertiшніков В. І. Цивільний процес України (курс лекцій): Навч.-практ. посіб. / В. І. Тertiшніков. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. – 376 с.
10. Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
11. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.
12. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М.: «Проспект», 1997. – 480 с.